

СРПСКОСЛОВЕНСКЕ СТИХИРЕ ПОСВЕЋЕНЕ РОЂЕЊУ БОГОРОДИЦЕ У РУКОПИСУ Е-108 ИЗ МАНАСТИРА ЛАВРА: ОДНОС ТЕКСТА И МУЗИКЕ²

АПСТРАКТ: Рукопис Е-108 из антологије светогорског манастира Лавра, из XIV века, сматра се једним од најзначајнијих открића српске археографије у последњим деценијама прошлог века. Напеви ове антологије припадају химнографији средњовековне епохе православне традиције и писани су на књижевном српскословенском и грчком језику. Због необичних одступања од устаљених образаца система осмогласја – који је коришћен као узорни модел многих песама у част светитеља и празника – фокус истраживања је на стихирама *О дивноје чудо источник жизни* и *О дивноје чудо иже от неплодве*, посвећеним празнику Рођења Пресвете Богородице. Циљ овог рада јесте сагледавање музичке реализације богослужбеног текста и његовог утицаја на музичке карактеристике напева у рукопису Е-108. Анализа две наведене стихире показује различитост два напева писана за исти празник, као и да напеви не морају бити исти, иако основна композициона и поетичка начела то налажу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српска средњовековна химнографија, византијска традиција, Рукопис Е-108 из светогорског манастира Лавре, Рођење Пресвете Богородице, однос мелодијског напева и богослужбеног текста.

Иако често употребљаван као одредница средњовековне епохе, придев „мрачни“, заправо не може адекватно и на прихватљив начин окарактерисати целокупну епоху. Када је о православним народима реч, једини погодан термин, који би прецизно описао тај историјски период управо је супротан – светао. Највећи оци цркве основу византијске естетике граде на темељима естетике светлости, сагледавајући је кроз литерарна, ликовна или музичка дела. Византијска мисао створила је термин духовне светлости, који грчки отац Псевдо–Дионисије (Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης), пре свега, повезује са добротом.³ Светлост, по његовом мишљењу, „произлази из добра и показује се као слика доброте“.⁴ Духовна светлост свих бића „одвраћа од многих предрасуда и од украшених слика или, боље рећи, фантазија, своди ка једној и чистој истини и једновидноме знању“.⁵ Византијска мисао видела је да пут ка истини и сазнању води и преко музике, која је осликавала или опевала најважније верске истине. Атанасије Александријски (Αθανάσιος Αλεξανδρείας), епископ из IV века, пише да се „музика појављује као одраз одговарајућег стања душе и, са своје стране, дејствује на душу, управљајући њеним покретима“.⁶ Други знаменити отац грчке цркве из IV века, Григорије Ниски (Γρηγόριος Νύσσης), сматра да „мелодија служи не само 'етичким', него и гносеолошким задацима – испољавању скривеног смисла књижевног текста: једноставан напев преплиће се са божанственим речима

¹ Контакт адреса: jelenabogicevic21@gmail.com

² Семинарски рад писан у оквиру предмета Општа историја музике – стара музика 3: Музика православних земаља до осамнаестог века, под менторством ванр. проф. др Иване Перковић, школске 2014/15. године.

³ Виктор Бичков, *Византијска естетика*, прев. Димитрије М. Калезић, (Београд: Просвета, 1991), 115.

⁴ Исто, 116.

⁵ Исто, 115–16.

⁶ Исто, 199.

како би само звучање и кретање гласа испољавало скривени смисао који се налази иза речи, ма какав он био“.⁷ Синтеза етичког и симболичког поимања музике постаће основа естетике византијске уметности.⁸

Како Ивана Перковић запажа, „византијске основе српске црквене музике су ван сваке сумње: и данас се, без обзира на промене које је црквена музика претрпела, препознају у начелима стваралачке поетике и естетике, музичким принципима осмогласја, концепцији гласова, општим принципима мелодијске конструкције и слично“.⁹

Стваралачка поетика музичара проистиче из начина мишљења у средњем веку. Композитор није стваралац, већ „проводник“ кроз кога се исказује божија воља. Како Димитрије Богдановић наводи, „аутор је само извршилац једног вишег творачког акта; не открива он, својим делом, суштину стварности, него се сама та суштина открива преко његовог дела“.¹⁰ Химне се не издвајају индивидуалним композиционим поступцима, већ треба да буду одраз небеског појања, а од појаца се очекује да поју попут анђеоских хоров. Говорити о настајању уметности или уметничких дела било би противречно идејама и мишљењу средњовековног ствараоца.¹¹

Можда је најједноставније разумети средњовековну поетику кроз призму појма из филозофије – монизма. Монизам подржава да је све што чини овај свет, било чулни или духовни, потекло из једног апсолутног које је себи само довољно да себе објасни и разуме. Апсолут хришћанске религије јесте Бог, створитељ света и човека. Величајући, хвалећи и молећи Бога, појединац, у име сабраног народа, приносио је песму или химну Богу, јер „певана реч је и Богу милија“. Његово твореније настало је из продуховљене мисли, захваљујући способности да чује, види и осети суштину, и пренесе другима кроз појану молитву.¹²

Имена химнографа и композитора, позната су захваљујући акростиховима¹³ и записима у маргинама, где је, поред имена, дописивана титула (кир Стефан, доместик српски) или националност (Исаија Србин).

Средњовековни напеви махом су настајали на Светој Гори, а данас се чувају у многим великим библиотекама у Европи. Записе српских химнографа проналазимо, између осталог, у рукописима који се чувају у Народној библиотеци у Атини и Архиву Српске академије наука и уметности. Веома су чести билингвални, грчко-словенски рукописи, а нарочито они који садрже

⁷ Исто, 200.

⁸ Исто, 198–201.

⁹ Ивана Перковић – Радак, „Црквена музика“, у: Мирјана Веселиновић-Хофман (ур.), *Историја српске музике. Српска музика и европско музичко наслеђе*, (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 303.

¹⁰ Наведено према: Ивана Перковић – Радак, „Стара музика“, у: Мирјана Веселиновић-Хофман (ур.), *Историја српске музике. Српска музика и европско музичко наслеђе*, нав. дело, 37.

¹¹ Исто, 38.

¹² Димитрије Богдановић, „Поетика старе српске књижевности. Теоријски основи“, *Стара српска књижевност*, (Београд: Досије – Научна књига, 1991), 50–51.

¹³ Акростих је врста песме где почетна слова стихова или строфа граде име ствараоца, наслов дела или неку фразу.

словенске текстове са грчким словима. Један од оваких рукописа јесте антологија из светогорског манастира Лавра Светог Атанасија са сигнатуром Е-108.¹⁴ Антологију је осамдесетих година XX века пронашао Андрија Јаковљевић и начинио транскрипције напева забележених неумском нотацијом. Рукопис Е-108 се данас може сматрати једним од најзначајнијих открића српске археографије у последњим деценијама прошлог века. Запис на ивици леве маргине предње стране тридесетог листа – „Благочестивом и христољубивом господину ми деспоту Стефану“,¹⁵ указује на то да је антологија посвећена или послата кнезу и деспоту Стефану Лазаревићу после 1402. године (кнез 1390–1402, деспот 1402–27). Овај кратак запис открива да антологија потиче из последњих деценија XIV века. Детаљна палеографска истраживања показала су да ју је бележило неколико писара и да је чини више делова из различитих рукописа везаних у једну целину.¹⁶

По садржини, рукопис Е-108 спада у ред музичких антологија које су се појавиле почетком XIV века, створене у традицији Јована Кукузелја (Ιωάννης Κουκουζέλης). Овакви рукописи, називани „аколутијама“, коришћени су у току службе, а садрже репертоар песама које се поју за време свих дневних богослужења, а уколико су потпуни – и „теорију појачке уметности“.¹⁷

Откриће антологије и њено смештање у XIV век, померило је и време живота и рада два најзначајнија српска химнографа овог периода, Стефана и Николе Србина, за око шездесет година уназад. До овог сазнања музиколози су дошли изучавањем жигова на хартији на којој је антологија забележена. Пре открића и датирања овог рукописа, Андрија Јаковљевић је, за време живота кир Стефана Србина, сматрао XV век.¹⁸ Уз име Стефана и Исаије Србина често стоји реч „твореније“ која означава самостално створено дело, за разлику од многобројних преписа насталих у овом периоду.¹⁹

Циљ овог рада јесте сагледавање односа музике и текста у химнама записаним у рукопису Е-108, односно музичке реализације богослужбеног текста и његовог утицаја на музичке карактеристике напева. Као што је већ наведено, дела средњовековних стваралаца нису оријентисана ка оригиналним музичким решењима, међутим, то не подразумева истоветност свих песама насталих у овом периоду. Анализа две стихире из рукописа манастира Лавра приказује различитост два напева писана за исти празник и сложена у истом гласу. Иако, можда, на први поглед, делују сродно (због композиционе технике, али и опште стваралачке поетике, о

¹⁴ Ивана Перковић – Радак, „Стара музика“..., нав. дело, 48.

¹⁵ Ђорђе Трифуновић, „Уз откриће антологије манастира Лавре“, *Антологија из доба кнеза и деспота Стефана Лазаревића*, (Крушевац: Народни музеј, 2004), 7.

¹⁶ Андрија Јаковљевић, *Антологија са неумама из доба кнеза и деспота Стефана Лазаревића*, (Крушевац: Народни музеј, 2004), 13–14.

¹⁷ Исто, 14–15.

¹⁸ Andrija Jakovljević, „Hronologija atinskog rukopisa 928 i vizantijski Kinonikon Kira Stefana“, *Zvuk*, 2 (Beograd, 1973), 165–73.

¹⁹ Ђорђе Трифуновић, „Уз откриће антологије...“, нав. дело, 9.

чему је било речи), дела средњовековних појаца показују суптилан и високоразвијен принцип усаглашавања музике и текста.

Другим речима, у наставку текста покушаћемо да одговоримо на нека од следећих питања: на који начин је текст утицао на музичка својства напева? Постоји ли веза између празника којем је песма намењена и њене музичке реализације?

Језик средњовековне поезије

У химнографији су познате различите форме песама, од најранијих химни, преко стихира и тропара, све до обимних кондака. Текст српске духовне поезије у средњем веку није писан у виду строгих стихова, јер се стих не може издвојити као метрички организована целина. Иако химнографија средњовековне епохе не познаје метричку организованост стиха, како то данас посматрамо, ипак ритмички и мелодијски принципи имају веома значајну улогу.²⁰ Реч је о „ритмичкој прози“ у оквиру које су строфе изграђене од краћих, ритмички и мелодијски заокружених одељака, односно колона.²¹ Цезуре на крајевима стихова или полустихова указују на кратак застој у текстуалном току, те и крај неког музичког одсека или полуодсека. Музичка реализација литургијских текстова често подразумева и понављање речи или делова стихова, што је основ за својеврсну „текстуалну каденцу“ – крај текстуалне фразе.²²

Поезија је у овом рукопису исписана књижевним језиком, без приметних дијалектизама и појава које прате народни језик. Само ретке једносложне речи јављају се нерастављене на слоге, бележене у свом пуном облику, док су остале најчешће издељене због развијене мелодије. Текст и музика су повезани, те се речи пишу без икаквог скраћивања, честог у рукописној пракси старих текстова. Ако би се могло говорити о ортографским одликама текстова на српском језику заступљених у овој антологији, онда би се оне везале за недоследан ресавски правопис. Иако врло неуједначен, правопис овог рукописа усклађен је са музичким слојем ове јединствене целине, која се једино као таква и може посматрати.²³

Опште карактеристике средњовековних напева византијске традиције

Православна црквена музика је, у средњем веку, била искључиво вокална (као и данас) и једногласна. Основна намена и место употребе, диктирали су стварање форме подређене текстуалном садржају, међутим, задржана је слобода мелодијског покрета са акцентом на разумевању текста. Музика у средњовековним напевима бележена је неумским знацима

²⁰ Ивана Перковић, *Слух озарен светлом. Музика у српској сакралној књижевности*, рукопис у штампи, 1.

²¹ Исто, 1.

²² Исто, 2.

²³ Томислав Јовановић, „Језик српске црквене поезије у рукопису манастира Лавре бр. Е-108“, *Антологија из доба кнеза и деспота Стефана Лазаревића*, (Крушевац: Народни музеј, 2004), 20.

записаним изнад текста. Мелодије духовних песама припадају неком од осам гласова, од којих сваки има себи својствене карактеристике. Особеност гласа тражи се у мелодијским формулама карактеристичним за тај глас, мелодијским одсецима, амбитусу напева, медијалној доминанти, иницијалним и завршним тоновима, као и карактеристичним мелодијским каденцама.²⁴

Једна од најважнијих карактеристика византијске музичке праксе јесте симултано настајање поетског и музичког дела песме. Текстуалне фразе увек су подржаване мелодијским, а акценти речи су најчешће захтевали више тонове и представљали значајан фактор у мелодијској конструкцији. Поетски облици, као што су тропар, стихира, ирмос, и тако даље, настајали су повезивањем мелодијских одсека из различитих напева истог гласа. Песме Осмогласника, као најчешће певане у току године, биле су врло често коришћене као узорни модели према којима су настајале многе песме у част светитеља и празника. Напеви који су коришћени у Србији у периоду средњег века, махом су преузимани из Византије, те су се због језичке разлике акценти речи померали, а сама мелодија напева мењала.²⁵

Анализа две стихире из рукописа Е-108 за празник Рођења Пресвете Богородице

Рукопис Е-108 садржи химне писане на српскословенском и грчком језику, посвећене различитим светитељима и у различитим гласовима Осмогласника. Напеви су писани и за одређене празнике, попут три песме са стиховима статија, које се поју на Велику суботу, писане у I плагалном гласу. Антологија садржи песме похвалног карактера, певане на стихове псалама, које се поју за време причести свештеника.²⁶ Изузетну пажњу привлаче две српскословенске стихире писане у I гласу за празник Рођења Пресвете Богородице, којима почиње овај спис.

Текст ових стихира откривен је још и у двојезичној антологији са неумском нотацијом из треће четвртине XV века, са сигнатуром 928 из Народне библиотеке у Атини. Рукопис из Лавре и атински рукопис су међусобно слични: и један и други садрже слова српскословенске и грчке азбуке у текстовима химни.²⁷ Поједина грчка слова се јављају као неутрални слогови испод неких мелизматичних одломака, а честа је употреба и грчких речи „леге“ (говорећи) и „палин“ (опет), уметнутих између речи српскословенског текста. Сматра се да оне представљају сигнал који хоровађа – доместик – даје хору да настави даље.

Због необичних одступања од устаљених образаца система осмогласја, о којима ће бити речи у даљем тексту, фокус мог рада биће на поменутим стихирама. С обзиром на значај разумевања контекста у коме је писан текст химни, који одређује и евентуална одступања од

²⁴ Димитрије Стефановић, „Општи поглед на развој српског појања од почетка до петнаестог века“, *Стара српска музика*, (Београд: САНУ, 1975), 9–14.

²⁵ Исто, 9–14.

²⁶ Ови напеви називају се причасним песмама.

²⁷ Андрија Јаковљевић, *Антологија са неумама...*, нав. дело, 15.

познатих мелодијских образаца, сматрам да је важно осврнути се и на значење празника коме су стихире посвећене.

Један од највећих хришћанских празника, Рођење Пресвете Богородице, у народу познат као Мала Госпојина, у православној цркви се слави 8. септембра по старом (јулијанском), односно 21. септембра по новом (грегоријанском) календару. Говорећи о овом празнику, Свети Николај Жички у „Прологу“²⁸ пише: „Благодатна Марија... похвала рода женскога, источник девства и чистоте – то беше Богом дарована ћерка Јоакима и Ане“.²⁹ Њени родитељи су већ остарили, а нису имали деце, те су се, како стоји у житијима, у молитвама сећали старца Аврама и старице Саре, који су добили сина Исака. Попут њих, Јоаким и Ана су у позним годинама родили ћерку Марију. „Отац јој беше из племена Давидова, а матер од рода Аронова. И тако она беше по оцу царска, а по мајци архијерејска“.³⁰ Родитељи су се заветовали да ће дете које добију даровати Господу, те су Марију, када је стасала, одвели у Јерусалимски храм. Знатно касније, када је Марија већ одрасла, јавио јој се свети архангел Гаврило упозоривши је да ће родити спаситеља света, Исуса Христа.³¹

Занимљиво, изабране стихире, иако припадају истом гласу и празнику, показују знатан степен различитости у оквиру музичке интерпретације. Наша је претпоставка да су неподударности условљене текстом стихира, о чему ће бити речи у наставку излагања.

Пре анализе текста, прилажемо табеларни преглед основних музичких параметара оба напева. Напомињемо да стихира *О дивноје чудо иже от неплодве* садржи сва типична својства I гласа, због чега је погодна као предлог за упоредну анализу.

Табела 1: Табеларни преглед основних музичких параметара стихира *О дивноје чудо источник жизни* и *О дивноје чудо иже от неплодве*.

Стихира	<i>О дивно је чудо источник жизни</i>	<i>О дивно је чудо иже от неплодве</i>
Глас	I	I
Иницијалис	<i>a^I</i>	<i>a^I</i>
Финалис	<i>ха^I</i>	<i>a^I</i>

²⁸ Свети Николај Жички, *Охридски пролог*, Сабрана дела, књига седма, (Линц – Аустрија: Српска православна црква, 2001); *Пролог* Светог Николаја Жичког (владике Николаја Велимировића) је црквена књига која задржи сажета житија светитеља, расуђивања и беседу писану за дан на који се празнује неки светитељ, односно догађај из његовог живота.

²⁹ Свети Николај Жички, *Охридски пролог*, нав. дело, 641.

³⁰ Исто, 641.

³¹ Исто, 641.

Православна црква обележава празник Благовести, дан када се архангел Гаврило јавио Марији. Благовести се празнују 9 месеци пре Божића, односно 25. марта по старом, или 7. априла по новом календару.

Мелодијска доминанта	xa^1	a^1
Амбитус напева	$ge^1 - e\phi^2$	$\partial e^1 - e^2$
Број мелодијских одсека	шест	шест

Празник коме су химне посвећене изискује посебно радостан карактер богослужбених текстова. Други назив за празник Рођења Пресвете Богородице јесте „Мали Божић“, што указује на изузетну радост и весеље који га карактеришу. Текстови напева казују о чуду рађања детета од неплодних родитеља. Обе стихире почињу речима – *о дивнога чуда*, што антиципира натприродни, чудесни садржај текста који следи. Осим Богомајци, ови напеви посвећени су и њеним родитељима. У првој стихири појац се обраћа Јоакиму, Богородичином оцу, а у другој Ани – мајци Богомајке. Анализа односа текста и музике показује утицај текстуалног предлошка на мелодијске карактеристике стихира.

Пример 1: *О дивноје чудо источник жизни* – спис Е-108, антологија манастира Лавра. Текст стихире на црквенословенском и српском језику.

Текст стихире на црквенословенском језику

О дивноје чудо источник жизни от неплодве раждајет се
 благодјет плодити свјетло начинајет се.
 Весели се Јоакиме Богородици родитељ бив.
 Њестин јакоже ти от земљаних родитељ.
 Богопријетне и боговамјестима Отроковица Божије сељеније
 Пресвјатаја гора тобоју нам дарова се.

Текст стихире на српском језику³²

О дивнога чуда извор живота од неплодних рађа се
 и благодат је плод светлости почела да даје.
 Весели се Јоакиме који си био родитељ Богородице.
 Нема таквог као што си ти од оних који се на земљи рађају.
 Отроковица³³ која је у себи носила Бога, Божије насеље.

³² Превод на српски језик начинила је ауторка овог рада.

³³ У преводу задржавамо реч „отроковица“, јер у српском језику није позната пригодна замена. Овај појам означава девојчицу узраста између 7 и 15 година, а овде се односи на Богородицу.

Пресвета гора тобом нам се дарова.

Стихира припада I гласу осмогласја, међутим, њена музичка својства нису у складу са уобичајеним обележјима I гласа. Примера ради, почетни тон одговара гласу у ком је химна, али финалис, мелодијска доминанта и амбитус химне одударају од стандардних својстава I гласа (видети табелу). Стихира садржи шест мелодијских одсека, а мелодијски врхунац је у четвртом одсеку.

Обраћање оцу Пресвете Богородице речима *Весели се Јоакиме* праћено је мелодијским успоном, при чему мелодија долази до локалног врхунца, тона e^2 , на коме се „задржава“ све до краја стиха.

Пример 2: Мелодијски успон и локални врхунац на стиху *Весели се Јоакиме* у стихири *О дивноје чудо источник жизни*.

Напев је полусилабичан, уз равномерно смењивање са мелизматичним мелодијским фразама. Мелизми се развијају над речима *начинајет се* (почела да даје), затим *родитељ бив* (родитељ био) и *Отроковица*, писаних на исту мелодијску формулу уз мање измене. Јасно, речи са овако изразито развијеном мелодијом имају већи значај у односу на остале.

Пример 3: Мелизам који се развија изнад речи *родитељ* у стихири *О дивноје чудо источник жизни*.

Друга стихира, како је већ поменуто, почиње истим текстуалним инциптом: *О дивнога чуда*.

Пример 4: *О дивноје чудо от неплодве* – спис Е-108, антологија манастира Лавра. Текст стихире на црквенословенском и српском језику.

Текст стихире на црквенословенском језику

О дивноје чудо иже от неплодве всијав.

Мановенијем всјех садјетелја и васедражителја.
Добљеставно мирскоје благих раздреша неплодство.
Матери са материју Богородичиноју ликујте зовушче
Обрадованаја радуј се с тобоју Господ
Подаје мирови тобоју велију милост.

Текст стихире на српском језику

О дивнога чуда од неплодних плод засија
заповешћу творца и сведржитеља свих.
Храбро свет благих разрешише неплодности.
Мајке са мајком Богородичином ликујте и кличите.
Обрадована, радуј се, с тобом је Господ
дајући свету велику милост.

Карактеристичан скок квинте навише на почетку напева *О дивноје чудо иже от неплодве* је, уз иницијални и завршни тон a^1 и тежиште на истом тону, један од врло препознатљивих елемената првог гласа. Однос мелодије и текста је полусилабичан са равномерном сменом мелизматичних делова, који су у улози акцентовања појединих речи. Први овакав мелизматични акценат јавља се у другом стиху песме или другом мелодијском одсеку, над речи *мановенијем* – „заповешћу“ (...творца, сведржитеља). Узлазни покрет $e^1 - a^1$ на крају фразе и стапање са наредним одсеком, који почиње „речитативом“ на једном тону, дају снагу и природан акценат претходном мелизматичном одељку. Иста мелодијска формула јавља се и у трећем стиху над речима *разреша неплодство*: овог пута мелизам је краћи, али каденцирајући процес је „померен“ за секунду навише, те се узлазни покрет на крају одсека креће од ef^1 до xa^1 . Овај мелодијски успон води до речитатива на тоновима xa^1 и ce^2 на речи *матери са материју Богородичиноју ликујте*, којима песник позива све мајке да славе радосни тренутак рођења Богомајке. Тон заповести, усхићења и позивање на заједничку радост појачан је понављањем речи *мајка* у различитим облицима.

Пример 5: Речитатив на тоновима xa^1 и ce^2 на речи *матери са материју* из стихире *О дивноје чудо от неплодве*.

Наредни полустих – *обрадована, радуј се* – праћен је и смирењем мелодијске линије са покретом наниже и мелизматичном формулом коришћеном и у претходна два одсека. На крају фразе терцни силазни покрет јасно заокружује и зауставља мелодијски и текстуални ток. Чак би на овом месту могао бити претпостављен и застој појца, било у виду цезуре за узимање даха или продужетка последњег тона фразе. Речи *радуј се* из овог полустиха подсећају на херетизме или радосне поздраве, особене за химнографску врсту – акатист.³⁴ Ове речи јављају се на почецима стихова и позивају на радовање, а смештене у контекст ове стихире доприносе „карактеризацији“ текста. Запажају се и у молитви Богородици: „Богородице Дјеве, радуј се Благодатна Маријо, Господ је с тобом“. Ни у тропарима за Богородичине празнике, не изостаје овај позив на радост. Занимљиво је да је мелодијски ток „херетизма“ у овој стихири идентичан оном на речи „родитељ бив“ из прве песме, уз транспоноване тонских висина за терцу ниже (видети пример 7).

Пример 6: Мелодијски ток „херетизма“ у стихири *О дивноје чудо от неплодве*.

Приликом поређења химни уочава се необично вариран I глас у стихири *О дивноје чудо источник жизни*. Почетни и завршни тон напева у I гласу су по правилу a^1 или de^1 , док је у овом напеву завршни тон xa^1 , на коме је и тежиште целог напева (видети табелу). Другим речима, овај тон, осим финалне функције, има улогу мелодијске доминанте. Измењена је и завршна формула ове стихире, у односу на типичан каденцирајући процес на крају напева који припадају овом гласу. Типична финална формула првог гласа присутна је, на пример, у стихири *О дивноје чудо иже от неплодве*. „Померање“ напева за секунду навише у односу на стандардни образац I гласа наводи на трагање за објашњењем. Већ постављена претпоставка да је текст утицао на те измене, може се довести у везу са личношћу којој се химнограф обраћа. У стихири *О дивноје чудо источник жизни* на појединим местима, на радовање због рођења детета, позива се Богородичин отац, док се у стихири *О дивноје чудо иже от неплодве* појац обраћа мајци Богомајке и свим мајкама. Можда је баш то разлог „померања“ тежишта напева за интервал секунде. Иста формула на речи „родитељ бив“ и „радуј се“, али на различитим тонским висинама, такође наводи на размишљање о ускличном тону прве, насупрот смирењу карактеру друге стихире.

Закључак

³⁴ Акатист је једна од најраспрострањенијих служби Православне цркве, која се уобличила у првој четвртини седмог века. Састоји се од дванаест малих строфа – кондака и дванаест великих – икоса. Акатист је посвећен Господу Исусу Христу, Богородици или светитељима.

Након изложеног текста, поткрепљеног анализама, намеће се закључак да напеви не морају бити исти, иако основна композициона и поетичка начела то налажу. Византијски и српски химнограф ствара у Божију част, приносећи му своју молитву и као онај који преноси Божије речи и небеску музику, нема потребу за истицањем себе и давањем „личног печата“ раду. Форма стихира *О дивноје чудо источник жизни* и *О дивноје чудо иже от неплодве* то и потврђује, указујући на велику сличност структуре напева, уз различитост у другим музичким аспектима. Како претпостављамо, текст анализираних стихира је тај који је утицао на измене музичких карактеристика, о чему је било речи у тексту: као што је догађај којем су стихире посвећене натприродан и „чудесан“, тако је и први глас „натприродно“ или „неприродно“ третиран у првој стихири. Прожимање музике и текста и њихова нераздељивост у овим стихирама у потпуности осветљавају Богородичин лик, а музика добија нову улогу указујући на скривени смисао текста који уочава само ум обасјан светлошћу православља. Не можемо са сигурношћу тврдити да је садржина текста условила описане поступке, али то, свакако, отвара могућност за нови истраживачки рад на овом пољу. Како би изречена претпоставка била доказана, неопходно би било анализирати све сачуване стихире за празник Рођења Пресвете Богородице, заступљене у познатим српским и грчким рукописима насталим у XIV и XV веку.

Литература:

- Богдановић, Димитрије, „Поетика старе српске књижевности. Теоријски основи“, *Стара српска књижевност*, (Београд: Досије – Научна књига, 1991).
- Бичков, Виктор, *Византијска естетика*, прев. Димитрије М. Калезић, (Београд: Просвета, 1991).
- Јаковљевић, Андрија, *Антологија са неумама из доба кнеза и деспота Стефана Лазаревића*, (Крушевац: Народни музеј, 2004).
- Jakovljević, Andrija, „Hronologija atinskog rukopisa 928 i vizantijski Kinonikon Kira Stefana“, *Zvuk*, 2 (Beograd: 1973).
- Петровић, Даница, „Осмогласје и осмогласник у византијској и српској музичкој традицији“, у: *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, 1, (Нови Сад: Матица српска, 1987), 11–17.
- Пејовић, Роксанда и сарадници, *Српска музика од насељавања словенских племена на Балканско полуострво до краја XVIII века*, (Београд: Универзитет уметности, 1998).
- Перковић, Ивана, *Слух озарен светлом. Музика у српској сакралној књижевности*, рукопис у штампи.
- Перковић – Радак, Ивана, „Црквена музика“, у: Мирјана Веселиновић – Хофман (ур.), *Историја српске музике. Српска музика и европско музичко наслеђе*, (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 299–311.
- Перковић – Радак, Ивана, „Стара музика“, у: Мирјана Веселиновић – Хофман (ур.), *Историја старе српске музике. Српска музика и европско музичко наслеђе*, (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 31–62.
- Свети Николај Жички, *Охридски пролог*, Сабрана дела, књига седма, (Линц – Аустрија: Српска православна црква, 2001), 641–43.
- Стефановић, Димитрије, „Општи поглед на развој српског појања од почетка до петнаестог века“, *Стара српска музика*, (Београд: САНУ, 1975).
- Трифуновић, Ђорђе, „Уз откриће антологије манастира Лавре“, *Антологија из доба кнеза и деспота Стефана Лазаревића*, (Крушевац: Народни музеј, 2004).

Jelena Krulj (Bogićević)

SERBIAN SLAVIC STICHERA DEDICATED TO THE BIRTH OF THE MOTHER OF GOD IN
MANUSCRIPT E-108 FROM THE MONASTERY OF GREAT LAVRA. THE RELATIONSHIP
BETWEEN TEXT AND MUSIC

ABSTRACT: Manuscript E-108 from the anthology of the Lavra monastery, from the fourteenth century, is considered one of the most significant discoveries in Serbian musicology in the last decades of the past century. The melodies of this anthology belong to the hymnography of the medieval epoch of the Orthodox tradition and were written in the literary Serbian-Slavic and Greek language. Due to unusual deviations from the established patterns of the Octoechos system – which was used as a model for many hymns in honor of saints and holidays – the focus of the research is on the sticher *O divnoje čudo istočnik žizni* and *O divnoje čudo iže ot neplodve*, dedicated to the Nativity of the Blessed Virgin Mary. The aim of this paper is to understand the musical realization of the liturgical text and its influence on the musical characteristics of the melody in the manuscript E-108. The analysis of the two mentioned stichera will show the difference between the two melodies written for the same feast, as well as that the melodies do not have to be identical, even though the basic compositional and poetic principles dictate so.

KEY WORDS: Serbian Orthodox medieval hymnography, Byzantine tradition, Manuscript E-108 from the Lavra Monastery on Mount Athos, The Nativity of the Blessed Virgin Mary, the relationship between the melody and the liturgical text.